

Pijn

Over leven met een meerkoppig monster

Henk Driessen

WALBURGERS

Afbeelding omslag: Illustration of the Hydra, a Greek mythical beast that had seven serpent heads (detail). Plate 82 from Thesaurus, Vol 3, by Albertus Seba, 1758. – Beast London UK; Natural History Museum

Bron: Bridgeman Images

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem, Baarn

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 703 0

e-ISBN 978 94 6249 704 7 (e-pub)

NUR 740

© Henk Driessen / Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen 2021

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voor- en dankwoord	7
1 Pijn: een persoonlijke en algemene inleiding	13
2 Over octopushoofdpijn	35
3 De medische pijnpraktijk: van buitenaf en binnenuit	53
De huisartspraktijk	56
Nationaal Pijnonderzoek: de onderzoeksleider	60
Huisarts in een verzorgings- en verpleegcentrum	68
Het vak van algemeen chirurg	71
Tandarts aan de tand gevoeld	76
4 Pijn als offer, pijn als kwelling: gezochte versus ongewenste pijn?	81
Pijnoffers	82
Een voorbeeldige pijnpatiënt	92
5 In en uit de voorzienigheid: een kroniek van alledaags lijden	105
Beginnende dementie; de teloorgang van een religieus perspectief	107
Limbo: onzekerheid en desoriëntatie	111
Zo moeder, zo zoon?	112
Lijken uit de kast	114
Vervaging grens werkelijkheid en fantasie	116
Verstoring dag- en nachtritme	121
Humor als sociaal smeersel én pijnstillert	122
Hondenwaan	125
Korte kroniek van de naderende dood	129
Terugblik	134
Terug naar de Voorzienigheid	136

6 Lijden, ziekte en de weg naar de dood	139
Een Braziliaanse rafelrand	139
Ontwennen aan de Río Grande	142
Een kankerafdeling in zuidelijk Afrika	144
Vader en jongste zoon	148
Gehospitaliseerd	153
Op weg naar het levenseinde	157
Het zelfgekozen laatste uur	162
Epiloog	169

Voor- en dankwoord

Pijn, vooral de chronische en complexe variant, is een meerkoppig monster gelijk de Hydra van Lerna. Dit draakachtige wezen uit de Griekse mythologie heeft ten minste vijf maar volgens sommige overleveringen wel honderd koppen die een dodelijke walm uitblazen. De held Heracles, zoon van Zeus, krijgt de opdracht om de strijd met de Hydra aan te gaan. Uit elke nek die hij doorhakt, groeien echter onmiddellijk twee nieuwe koppen aan. Hij slaagt er uiteindelijk in om het veelkoppig monster te verslaan door zijn pijlen te dopen in het gif uit het lijf van de Hydra. Hierdoor ontstonden dodelijke wonden.

Waarom meerkoppig monster in de titel van een boek over pijn en lijden? De Hydra doet ons denken aan de vele koppen die pijn heeft: fysiek, geestelijk, emotioneel, cultureel en sociaal. Zodra fysieke pijn wordt bestreden met pijnstillers, kan dit middel een nieuw probleem creëren: dan komt de kop van verslaving en vergiftiging tevoorschijn, soms met de dood tot gevolg. Chronische pijn kan leiden tot sociaal isolement, vereenzaming. Operatief ingrijpen bij een ziekte of lichamelijke afwijking kan juist weer onverklaarbare chronische pijn baren en onvoorziene gevolgen hebben. Pijn kan tevens gepaard gaan met depressie en werkloosheid. De metafoor meerkoppig monster staat bovendien voor ondoorgrondelijkheid en onbeheersbaarheid zoals het pijnprobleem ook onbegrijpelijk en onbehandelbaar kan zijn. We weten bovendien nooit precies hoeveel pijn een ander lijdt. Pijn en lijden zijn moeilijk exact te meten. Tot slot zijn bepaalde soorten pijn onverklaarbaar. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor lage rugpijn, de meest voorkomende chronische pijn, die veelal niet nauwkeurig te duiden en daarmee ook niet goed te behandelen valt. We zullen in dit boek meerdere voorbeelden zien van chronische en complexe pijn waarvoor (nog) geen afdoende verklaring, laat staan remedie, is gevonden. Het gaat hier om pijn die het uithoudingsvermogen en de mentale weerbaarheid afbreekt en de bestaanszekerheid ondermijnt, fysieke pijn die

zodra zij aanhoudt gepaard kan gaan met angst en depressie. Met andere woorden, dit is pijn en lijden als meerkoppig monster dat mensen kwelt.

We zullen zien dat chronische pijn meestal onlosmakelijk verbonden is met lijden. Chronische en complexe pijn – waarvoor meerdere oorzaken zijn die een meervoudige diagnose en behandeling vereisen – gaan vaak gepaard met aftakeling en ontluistering in fysiek, mentaal, emotioneel en sociaal opzicht. In één woord met malaise. Vrijwel elke keer als ik in dit boek het woord pijn gebruik, vooral de chronische variant, bedoel ik in feite pijn én lijden. We lijden niet alleen pijn maar we kunnen ook lijden als gevolg van middelen en behandelwijzen die juist beogen pijn te bestrijden.

Een van de meest opvallende kenmerken van het pijnprobleem is, paradoxaal genoeg, de onzichtbaarheid ervan in sociaal en politiek opzicht. We hebben de neiging om pijn niet te willen zien, er kleeft nog steeds een taboe aan het pijnprobleem. Anderzijds begint er wat dit taboe betreft geleidelijk een kentering op te treden. Deze is mede te danken aan de pogingen van pijnartsen en -specialisten publieke aandacht te vragen voor het pijnprobleem. Zo werd er vanuit het Radboud universitair medisch centrum op 25 oktober 2018 in de Nijmeegse Stevenskerk een avond georganiseerd over pijn en lijden in de stad, wetenschap en kunst met een gevarieerd programma waarin pijnspecialisten van het plaatselijke pijnteam, een historicus, een kunsthistoricus en operazanger Ernst Daniël Smid optraden. Deze laatste vertelde dat zijn vrouw als gevolg van alveesklierkanker veel pijn heeft geleden en hij indirect als echtgenoot. Tijdens dit goedbezochte programma kondigde Kris Vissers, hoogleraar anesthesie en pijnbestrijding, een van de organisatoren van *Suffering matters*, aan dat 2020 in Nijmegen in het teken zal staan van PIJN, met speciale aandacht voor kinderen.

Pijn. Leven met een meerkoppig monster is misschien wel het meest persoonlijke boek dat ik tot nog toe heb geschreven. Dat heeft niet alleen betrekking op mijn eigen persoon als 'ervaringsdeskundige'. Ik kamp al jarenlang met forse pijn als gevolg van een

kanaalstenose, een vernauwing van het wervelkanaal waardoor zenuwen bekneld raken met uitstralende zeurende pijn naar de benen. Dit boek is deels geschreven tijdens pijnepisodes en het schrijven heeft tot op zekere hoogte mijn aandacht voor mijn eigen pijn verdoofd. De laatste twee maanden voor mijn tweede rugoperatie, begin februari 2020, neem ik elke ochtend voor het ontbijt drie druppels tramadol. Te veel pijnstilling maakt het voor mij echter onmogelijk om te lezen en te schrijven.

Met een reeks persoonlijke gevallen beoog ik het kil statistische, zoals het basisgegeven dat één op de vijf Nederlanders pijnpatiënt is, te overstijgen. Het puur particuliere probeer ik daarentegen op haar beurt met een reeks etnografische gevalstudies van pijnvaringen uit verschillende delen van de wereld in een bredere context te plaatsen. Ik hoop dat het belang van de pijnthematiek, zoals uitgewerkt in dit boek, ook lezers buiten mijn eigen kleine kring zal interesseren en helpen.

Schrijven over pijn neemt de laatste jaren toe ondanks het feit dat het geen plezierig thema is en er nog steeds een maatschappelijk taboe op rust. Als kenmerk van de menselijke conditie laat pijn vrijwel niemand onberoerd. Lezen over pijn en lijden kan niet alleen inzicht bieden in het lot van het zelf en medemensen, maar wellicht ook zorgen voor herkenning bij en erkenning van mensen die regelmatig met pijn kampen. En mogelijkwerijs helpt dit boek bij het uit de weg ruimen van het taboe dat aan langdurige pijn kleeft.

Vrienden, kennissen en collega's hebben op genereuze wijze, direct dan wel indirect, bijgedragen aan dit boek. Fouten in de weergave van uitspraken komen uiteraard geheel voor mijn rekening. Mijn moeder Annie en broer Hans, beiden pijnpatiënten, heb ik node gemist als gesprekspartners tijdens het schrijven van dit boek. Voor het eerst was ik voor een tekst in mijn moedertaal verstoken van de bekwame redacteur die Hans bij eerdere boeken in het Nederlands was. Mijn partner Willy gaf mij waardevolle suggesties na lezing van de prilste en laatste versie en dochter Miriam voorzag me van bruikbare etnografische literatuurtips. Vriend Hennie en echtgenote Judith waren geïnteresseerde

toehoorders aan de zijlijn van dit project. Helaas overleed vriendin Will op relatief jonge leeftijd kort voordat ik aan dit boek begon te schrijven. Zij was vooral tijdens hoofdstuk 4 in mijn gedachten aanwezig. Josi, Rosalie en Marleen dank ik als naaste betrokkenen van Hans voor hun instemming met hoofdstuk 6.

Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan de volgende personen met wie ik een of meerdere, kortere dan wel langere gesprekken voerde: Lidy Janssen, Frans van de Ven, Monique Steegers, Han Duppen en Toke Piket, die allen op eigen wijze onderdeel zijn of waren van het medisch circuit. Ze waren bereid om hun ervaringen met pijngedrag met me te delen. Vooral 'mijn' tandarts Joost van Vlijmen, met wie ik ook meerdere keren over dit boek heb gesproken, verdient speciale vermelding. Hij komt aan het woord in hoofdstuk 4. Tijdens een wandelvakantie in december 2019 is Joost totaal onverwacht getroffen door een hartstilstand. Hij was een bijzonder kundige, bevlogen, empathische en goedgeluimde tandarts die meer dan dertig jaar mijn gebit vakkundig heeft behoeft voor verval. Ik wil dit boek mede opdragen aan zijn nagedachtenis.

Het was een zeer bijzondere ervaring om pijnpatiënt Wout en zijn echtgenote Truus te spreken over hun langdurige ervaring met heftige chronische en complexe pijn. Zij hebben me gastvrij ontvangen en te woord gestaan. Hoofdstuk 5 is mede een ode aan de verpleegkundigen en verzorgenden van zorgcentrum La Providence te Grubbenvorst. Zij gaven mijn moeder draaglijke en prettige laatste jaren. Met name wil ik Marjan en Milda noemen, verpleegkundigen van de oude stempel, die ik zes jaar na de dood van mijn moeder opnieuw sprak over het verleden en hun ervaring met nieuwe ontwikkelingen in het verzorgings- en verpleegcentrum waaraan ze een groot deel van hun leven verbonden zijn. Zij en hun collega's zijn goud waard omdat zij het humane hoog in hun vaandels blijven voeren in weerwil van bezuinigingsdruk en bureaucratische uitwassen in de zorgsector. Zij zijn terecht trots op 'hun' La Providence en ik op mijn beurt ben trots op hen.

Dit boek behandelt algemene karakteristieken van de lijdensweg van chronische- en complexe-pijnpatiënten in Nederland. Het is bovendien een kleine intieme beschrijving van het verblijf van mijn moeder in een verzorgings-verpleegtehuis en van het laatste levensjaar van mijn broer Hans, beiden op weg naar de dood, elk op volstrekt eigen wijze. Ik hoop zoveel mogelijk recht te hebben gedaan aan hun werkelijkheid van pijn en lijden. Wellicht een krachttoer, maar ik heb ook geprobeerd om met hulp van fragmenten uit het rijke etnografische archief een vergelijkend perspectief op pijn en lijden op te roepen. Het bloed van de antropoloog kruipt waar het niet gaan kan.

Mijn eerste pijnboek, *Pijn en cultuur* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, eerste druk 2002, vijfde druk 2015), heb ik opgedragen aan mijn moeder Annie. Dit tweede draag ik op aan mijn broer Hans, die net als zij aan den lijve heeft ervaren wat het betekent als pijn het leven overneemt, en aan Maria, die zijn lijden vele jaren heeft gedeeld en verzacht.

Henk Driessen
Nijmegen, februari 2021

1 Pijn: een persoonlijke en algemene inleiding

In het gezin waar ik opgroeide was pijn onzichtbaar en onhoorbaar maar tegelijk alomtegenwoordig. Er werd vrijwel nooit rechtstreeks over gesproken. Klagen en kreunen waren uit den boze en werden resoluut afgeleerd. Mijn vader werd gekweld door vliegende jicht en reuma. Toen ik in de eerste helft van de jaren zeventig in Nijmegen studeerde, moest hij wekelijks op vrijdag naar een specialistische Nijmeegse kliniek om een ‘goudspuit’ te halen zoals hij het noemde. Soms reed ik dan tegen de avond mee terug naar Venlo voor een weekeindbezoek. Goudinjecties worden al vele jaren toegepast bij de behandeling van reumatoïde artritis. Hij stierf, té jong, na een heftige lijdensweg, aan uitgezaaide lymfklierkanker die de reuma op de achtergrond had geduwd.

Verder terug in de tijd. Als jonge tiener fietste ik op een lange zomerdag met mijn broertje Hans vanuit Venlo naar het academisch ziekenhuis in Nijmegen om mijn moeder te bezoeken. Ze was er opgenomen voor een kwaal waarvan wij niets wisten, of waarvan ik me niet meer herinner wat het precies was, waarschijnlijk een hernia. Ik had toentertijd überhaupt nauwelijks enig besef van pijn bij anderen noch bij mijzelf. We waren ruim een dag op stap, ik herinner me echter vrijwel niets van het ziekenbezoek. Wel dat we op de terugweg in uitspanning ‘de Plasmolen’ te Mook een glas limonade dronken en een boterham aten. We keerden in de vroege avond terug in Venlo.

Ik kan me weinig herinneren van de chronologie van de ontwikkeling van mijn pijnbesef. Af en toe verdween mijn moeder voor korte of langere tijd naar het ziekenhuis. Over pijn en kwalen praatten mijn ouders niet met of in aanwezigheid van hun kinderen. Ik begon tijdens mijn puberteit wel te beseffen dat moeder een ‘zwak gestel’ had, zoals dat toen heette. Ze liet hiervan echter niets blijken, laat staan dat ze erover klaagde. Bij de stoel waarin